

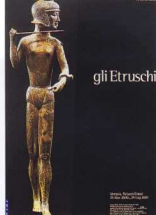
ΟΙ ΕΤΡΟΥΣΚΟΙ

Αφροδίτη Οικονομίδου

Σύμβουλος για πολιτιστικά θέματα στο Δήμο του Τορίνο, Ξεναγός

Mario Torelli

Καθηγητής Αρχαιολογίας και Ελληνορωμαϊκής Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Περούτζα

gli Etruschi

Σαγηνευμένοι από τους Έλληνες, επιτήδευοι στη μεταλλουργία και στο εμπόριο, τολμηροί πολεμιστές και ναυτικοί, ανένδοτοι αριστοκράτες με εκλεπτυσμένο γούστο. Με αυτά τα λόγια περιγράφει τους Ετρούσκους ο καθηγητής Mario Torelli, επιμελητής της έκθεσης που έγινε στο Palazzo Grassi στη Βενετία. Αυτή η εξαιρετικά άρτια αρχαιολογική έκθεση, ανατρέχοντας στην ιστορία των Ετρούσκων από τη γένεση ως την παρακμή του πολιτισμού τους, ξαναζωντάνεψε το μύθο αυτού του τόσο γοητευτικού και αιγινιατικού λαού και ανέδειξε τα κύρια συστατικά του πρώτου πολιτισμού που άνθισε στην Ιταλική Χερσόνησο, και που προβληματίσε ιστορικούς και αρχαιολόγους όλων των εποχών. Γιατί όμως το όνομα των Ετρούσκων περιβάλλεται από μια αύρα μυστηρίου; Ποια είναι τα άλυτα μυστήρια που καλύπτουν την ιστορία τους; «Απλούστατα έχουν τη γητεία που εξασκεί επάνω μας καθετί το άγνωστο», εξηγεί ο καθηγητής Mario Torelli*.

2. Το εξώφυλλο του καταλόγου της έκθεσης με τη μορφή ενός Ετρούσκου πολεμιστή, χάλκινο αγάλματιο του 550 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας).

Πρώτο ερώτημα: η καταγωγή τους. Από πού προέρχονται και πώς χάνονται ολοσχερώς τα ίχνη τους μετά τον 1ο αιώνα μ.Χ.; Ήρθαν από το Βορρά, από την Ανατολή, ή είναι αυτόχθονες ιταλικής πληθυσμιακής; Ένα εξειδίκευτο μυστήριο που έχει απασχολήσει από την αρχαιότητα και απασχολεί ακόμη τους μελετητές. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες αρχαιολογικές ανακαλύψεις, το πιθανότερο είναι ότι οι Ετρούσκοι δεν έχουν τις ρίζες τους εκτός Ιταλίας, αλλά προέρχονται από τους αυτόχθονες προϊστορικούς πληθυσμούς, αποτελούν δηλαδή τη συνέχεια του σημαντικότερου τοπικού πολιτισμού της Εποχής του Χαλκού που παίρνει το όνομά του από τη νεκρόπολη της Βιλιανόβα κοντά στην Μπολονία. Κατά το πέρασμα από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου, ο πρωτόγονος βιλιανόβανος πολιτισμός μετεξελίσσεται σε ετρουσκικό.

Το πρώτο τμήμα της έκθεσης ήταν αφιερωμένο σε αυτή την αρχική φάση. Βρισκόμαστε στα τέλη της Εποχής του Χαλκού, ανάμεσα στο 1200 και το 1000 π.Χ., όταν στο κέντρο της Ιταλικής Χερσονήσου εμφανίζονται οι πρώτες μαρτυρίες αυτού του νέου πληθυσμιακού στοιχείου που θα παίξει στη συνέχεια σημαντικό ρόλο στην ιστορική και πολιτισμική πορεία της περιοχής. Η εξέλιξη της ετρουσκικής κοινωνίας είναι ραγδαία, και στους επόμενους δύο αιώνες η κοινωνική δομή αλλάζει ριζικά: θεσμοθετούνται οι κανόνες της γαιοκτημοσύνης και της κληρονομικής μεταβίβασης της ιδιοκτησίας, αναπτύσσεται η οργανωμένη γεωργία (εικ. 3) και η κτηνοτροφία, εξελίσσεται και εξειδικεύεται η τέχνη της μεταλλουργίας, ενώ γύρω στον 8ο αιώνα σχηματίζονται οι πρώτες πόλεις. Διαμορφώνονται οι κοινωνικές τάξεις, εμφανίζονται οι πρώτες πλούσιες οικογένειες, εγκαθιδρύονται οι πρώτες αριστο-

κρατίες που θα ασκήσουν την εξουσία. Ακριβώς αυτή η εποχή, από τα μέσα του 8ου ως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., οριοθετεί την περίοδο της μεγαλύτερης ακμής του πολιτισμού των Ετρούσκων και της αδιαφιλονίκητης κυριαρχίας τους σε όλη σχεδόν την Ιταλική Χερσόνησο: από τον Τίβερη ως τον Άρνο και από το Τυρρηνικό πέλαγος ως

1. Το παλάτι των Grassi στη Βενετία.

3. Χάλκινο αγαλματίδιο αναπαριστά γεωργό που οδηγεί, 4ος π.Χ. αι., από τη νεκρόπολη του Arezzo (Αρχαιολογικό Μουσείο Villa Giulia, Ρώμη).

την οροσειρά των Απεννίνων φτάνοντας ως την περιοχή της Νάπολης στα νότια, της Αδριατικής ακτής στα ανατολικά, της Μπολόνια στα βόρεια (στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Μπολόνια, μάλιστα, πραγματοποιήθηκε και μια άλλη έκθεση, πιο εξειδικευμένη, με θέμα τους Ετρούσκους πρίγκιπες και τη ζωή τους, εκθ. 4α-β).

Όλοι οι βρασιικοί άξονες και τα στοιχεία που χαρακτηρίσαν τη σύντομη αλλά έντονη ιστορική παρουσία των Ετρούσκων ανάλυνταν διεξοδικά στα 4000 τ.μ. εκθεσιακού χώρου του Palazzo Grassi. Η έκθεση, που διήρκεσε ως την 1η Ιουλίου 2001, ήταν η 22η σε σειρά που οργανώθηκε στο Palazzo Grassi από την ίδρυσή του το 1986 και τη λειτουργία του ως εκθεσιακού κέντρου της Φιάτ στη Βενετία, και ανήκε στο πλαίσιο των μεγάλων αρχαιολογικών εκθέσεων που είναι αφιερωμένες στους αρχαίους πολιτισμούς-ορόσημα για την εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνίας. Για την πραγματοποίησή της συγκεντρώθηκαν περισσότερα από 700 αντικείμενα μεγάλης καλλιτεχνικής και οικονομικής αξίας, μερικά από τα οποία εκτέθηκαν για πρώτη φορά στο κοινό (εκθ. 5) και τα οποία προέρχονταν από 80 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές από 13 χώρες του κόσμου (Αυστρία, Βατικάνο, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ελλάδα, Ηνωμένες Πολι-

τείες, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία, Ολλανδία, Ρωσία).

Μέσα από αυτή την προσεγμένη επιλογή αντικειμένων σχηματίστηκαν οι ενότητες της έκθεσης, καθώς τα ίδια τα αντικείμενα έγιναν μάρτυρες του πολιτισμού, αναλαμβάνοντας να εξιστορήσουν το παρελθόν και να αποκαλύψουν όλες τις πτυχές του. Τεκμηριώθηκαν τα οικονομικά θεμέλια της εξουσίας, τα προνόμια της αριστοκρατίας, που περιορίζεται σιγά-σιγά για να καταλήξει σε ολιγαρχία, υπογραμμίστηκε η τάση για χλιδή και επίδειξη πλούτου εκ μέρους της κυρίαρχης τάξης, τονίστηκε ο σημαντικός ρόλος της γυναίκας μέσα στο κοινωνικό σύνολο και σκιαγραφήθηκαν τα ιδεολογικά θεμέλια: η συνέχιση της δυναστείας, η λατρεία των προγόνων, η κατοχύρωση της εξουσίας μέσα από τη μαντεία, ο ρόλος της θρησκείας, η τελετουργικότητα των εορτών, το έντονο συμβολικό περιεχόμενο της ταφής, η προκατάληψη και η αναζήτηση της βούλησης των θεών.

«Είδαμε την έκθεση αυτή σαν μια "επιχείρηση ανατομίας" της ετρούσκικης κοινωνίας και των ιδιαιτεροτήτων της, από την οποία δεν πρέπει να αποσιώζει η αναφορά στη σχέση της με τους ανατολικούς πολιτισμούς και κυρίως στην καταλυτική επίδραση της ελληνικής κουλτούρας», συνεχίζει ο καθηγητής Torelli. «Πραγματι,

μεγάλο τμήμα της ήταν αφιερωμένο στην ελληνική επιρροή και στις διάφορες όψεις της διαδικασίας εξελληνισμού της ζωής των Ετρούσκων: υιοθετούν αρχικά συνήθειες όπως το σιμπόλιο, η καλλιέργεια αμπελών και η παραγωγή κρασιού, η χρήση των κατάλληλων αγγέλων (κρατήρες, κύλικες, οινοχόες, κ.λπ.), για να προχωρήσουν σε πιο ουσιαστικές επιρροές στον τρόπο σκέψης και τη νοοτροπία, τη θρησκεία και τη γραφή, που υπήρξε το θεμελιώδες δάνειο από τον ελληνικό κόσμο. Οι Ετρούσκοι διάλεξαν ως πρότυπό τους τον ελληνικό πολιτισμό και όχι άλλους ανατολικούς πολιτισμούς με τους οποίους ήρθαν σε επαφή (όπως ο φοινικικός, για παράδειγμα), γιατί είχαν την οξυδέρκεια να καταλάβουν ότι αυτή η επιλογή τους πρόσφερε το τελειότερο μοντέλο διακυβέρνησης και ιδιωτικής ζωής. Οι ίδιοι με τη σειρά τους ασκήσαν μεγάλη επιρροή στη ρωμαϊκή κοινωνία και την εξέλιξή της. Θα ήθελα να προσθέσω ακόμη κάτι (...): είναι πεποίθησή μου ότι χωρίς την ελληνική συμβολή ο ετρούσκικος πολιτισμός δεν θα είχε κάνει το μεγάλο ποιοτικό άλμα, θα είχε παραμείνει ένα περιορισμένο τοπικό φαινόμενο με γραφικά χαρακτηριστικά αλλά χωρίς την εξαιρετική ακμή και το μεγαλείο που τον διακρίνει.»

Ανάμεσα στον άδαιο "βάρβαρο" λαό οι Ετρού-

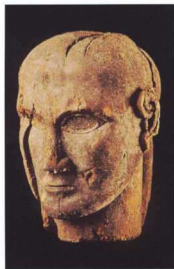
Populonia, τον 5ο π.Χ. αι. Από τους Έλληνες, επίσης, μνήθηκαν στη γραφή και δημιουργήσαν το δικό τους αλφάβητο στη βάση του ελληνικού.

Και η γλώσσα που μιλούσαν οι Ετρούσκοι; «Αυτό αποτελεί μέρος του μυστηρίου των Ετρούσκων», λέει ο καθηγητής Torelli. «Μιλούσαν μια γλώσσα στην οποία έχουμε πολλές γραπτές μαρτυρίες αλλά την οποία δυσκολευόμαστε πάρα πολύ να αποκρυπτογραφήσουμε. Στην πραγματικότητα, το ετρουσκικό αλφάβητο προέρχεται από το ελληνικό, άρα η φωνητική μάς είναι γνωστή και δεν υπάρχουν δυσκολίες στην ανάγνωσή του, παρότι οι Ετρούσκοι έγραφαν από τα δεξιά προς τα αριστερά. Εκείνο που μας δημιουργεί προβλήματα είναι η ακριβής

τού του πολιτισμού. Προς το παρόν όμως η κύρια πηγή των γνώσεών μας για τους Ετρούσκους είναι τα ταφικά μνημεία, καθώς είναι τα μοναδικά σχεδόν κτίσματα που διασώθηκαν ακεράια ως τις μέρες μας.

Οι μεγάλες ετρουσκικές πόλεις, όπως οι Βηθίαι (Veio), η Ταρκυνία (Tarquinius), το Βούλτσι (Vulci), οι Βουλσίνιοι-Ορβιέτο (Volsinii-Orvieto), το Καίρε (Caere), το Ποπλιώνιον (Populonia), το Ουετουλιώνιον (Veulonia), περιβάλλονταν από τεράστιες νεκροπόλεις που θεωρούνται οι πιο εκτεταμένες σε όλο τον αρχαίο κόσμο και, σε μερικές περιπτώσεις, ξεπερνούσαν σε έκταση τις ίδιες τις πόλεις. Η μεγαλύτερη είναι η νεκρόπολη του Τσερβέτερι, όπου έχουν εισημανθεί 70 χιλιάδες μικροί και μεγάλοι τά-

ακό παρουσιάζουν μια εξαιρετική ικανότητα δεκτικότητας και αφομοίωσης των ποικίλων συστατικών της ελληνικής κουλτούρας – θρησκευτικών, πολιτικών, εικονογραφικών, λογοτεχνικών, εθιμοτυπικών. Δανείζονται από την ελληνική κουλτούρα στο σύνολό της, αλλά προσαρμόζουν τα στοιχεία της στην τοπική τους παράδοση, τα διαμορφώνουν σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες αναγκές της αριστοκρατίας τους και τα χρησιμοποιούν ως μέσο ενίσχυσης της εξουσίας. Από τις αρχές του 8ου π.Χ. αιώνα, με την εμφάνιση των πρώτων ελληνικών αποικιών, οι Ετρούσκοι ανακαλύπτουν το ελληνικό πολιτισμικό μοντέλο, το ιδιοποιούνται και αφομοιώνουν με απληστία κάθε στοιχείο του, υποβάλλοντάς το σε μεταλλαγές σύμφωνα με τα δικά τους κοινωνικά δεδομένα. Η ίδρυση της ελληνικής αποικίας της Κύμης το 740 π.Χ. υπήρξε αποφασιστική για τις σχέσεις που αρχίζουν να αναπτύσσονται μεταξύ Ελλήνων και Ετρούσκων, ξεκινώντας από τις εμπορικές συναλλαγές – σύμφωνα με το ομηρικό πρότυπο των εμπορών που επισκέπτονται τα σπίτια των ευγενών – για να επεκταθούν σε πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο. Από τους Έλληνες αποίκους της Κύμης οι Ετρούσκοι διδάχθηκαν τη χρήση των νομισμάτων – τα πρώτα ετρουσκικά νομίσματα προέρχονται από την πόλη της

ερμηγεία των λέξεων. Πρώτον, γιατί η ετρουσκική γλώσσα δεν ανήκει σε καμία από τις γνωστές ινδοευρωπαϊκές ρίζες, και δεύτερον γιατί, παρότι έχει βρεθεί ένας σημαντικός αριθμός ετρουσκικών επιγραφών (γύρω στις 13 χιλιάδες), πρόκειται κυρίως για κείμενα νεκρολογικού, αναθηματικού ή τελετουργικού χαρακτήρα που δεν μας βοηθούν να αποκτήσουμε μία ολοκληρωμένη άποψη για την ομιλούμενη γλώσσα, για τη δομή της και το λεξιλόγιό της.» (εικ. 6)

Ας ελπίσουμε ότι οι ανακαφές, που συνεχίζονται, θα μας δώσουν στο μέλλον στοιχεία που θα λύσουν τις απορίες μας φωτίζοντας και τις άλλες σκοτεινές πλευρές αυ-

4α-β. Χρυσά κοσμήματα από τις ετρουσκικές νεκροπόλεις (έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου της Μπολόνια, η οποία ήταν αφιερωμένη στους Ετρούσκους πρίγκιπες).

5. Ξύλινη γλυπτή κεφαλή ανδρός, μέσο του 7ου αι. π.Χ. από τη νεκρόπολη του Βάλτσι (Δημοτικό Αρχαιολογικό Μουσείο Μιλάνου).

6. Χρυσό ενεπίγραφο έλασμα (19x9 εκ.), 5ος αι. από τον περίβολο Γ του Pyrgi (Αρχαιολογικό Μουσείο Villa Giulia, Ρώμη).

7. Θραύσμα τοιχογραφίας με γυναικεία μορφή, 530-520 π.Χ., αποδίδεται στον «Ζωήφο της υδρίας» από την Ceretane (Εθνικό Μουσείο Βερολίνου).

8. Νεκρική λήκυθος με γυναικεία μορφή σε θρόνο, 630-620 π.Χ. από τη νεκρόπολη του Sarteano (Αρχαιολογικό Μουσείο του Sarteano).

λεπτομέρειες. Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο θάνατος ήταν μια «έμνημη ιδέα» για τους Ετρούσκους, γι' αυτό έδιναν τόσο μεγάλη σημασία στη λατρεία των νεκρών και των προγόνων, έρχιζαν πολυτελέστατους τάφους, τους στόλιζαν με τοιχογραφίες και αντικείμενα αξίας. Εκτός όμως από τη θρησκοληψία που τους διέκρινε, υπήρχε και ένας άλλος λόγος. Ο τάφος και η τελετή της ταφής αποτελούσαν ένα σύμβολο απορροχής της ανώτερης τάξης (status symbol) που επιβεβαίωνε την εξουσία της και νομιμοποιούσε την ισχύουσα τάξη πραγμάτων (εικ. 8) επίδειξη πλούτου και πολυτελείας στην υπηρεσία της αριστοκρατίας. Οι νεκρικές πομπές ήταν σκηνοθετημένες τελετές που διεσχιζαν την πόλη για να καταλήξουν μπροστά στους τάφους, όπου διαδραματιζόνταν πραγματικές θεατρικές παραστάσεις που μνημόσυαν τον νεκρό και τις πράξεις του. Οργανώνονταν συμπόσια, αθλητικοί αγώνες, ακόμη και μονομαχίες σκλάβων με ειδικά εκπαιδευμένους σκύλους. Λέγεται μάλιστα ότι από το έθιμο αυτό προέρχεται το τόσο δημοφιλές θέαμα των Ρωμαίων που έφευγε αντιμέτωπος στις αρένες τους σκλάβους με άγρια θηρία.

Ένα απτό παράδειγμα των ετρούσκων ταφικών εθίμων είναι και το αντίγραφο σε φυσικό μέγεθος του εσωτερικού ενός τάφου με όλο του το περιεχόμενο, που παρουσιάστηκε στους επισκέπτες της έκθεσης του Palazzo Grassi. Ο «Τάφος του Αρματός», όπως ονομάζεται, ανακαλύφθηκε το 1965. Χρονολογείται γύρω στο 680-

670 π.Χ. και αποτελεί ένα από τα πρώτα δείγματα ταφικού κτίσματος μεγάλων διαστάσεων. Τα κτερίσματα διασώζονται σε άριστη κατάσταση δίνοντας πολύτιμα στοιχεία για την αρχαιολογική έρευνα και για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου ζωής των Ετρούσκων. Τριάντα πέντε χρόνια μετά την ανακάλυψη του Τάφου, τα πολύτιμα αυτά ευρήματα παρουσιάστηκαν στο κοινό σε μια αληθόφανη αναπαράσταση του εσωτερικού του, που περιελάμβανε –πράγμα αρκετά ασυνήθιστο– ένα μικρό άρμα και πολλά χάλκινα μέλη ανθρώπινου σώματος. Με βάση αυτά τα στοιχεία οι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι εκτός από τα νεκρικά κτερίσματα, που συνήθως συναντώνται στους αρχαίους τάφους (όπως σκεύη καθημερινής χρήσης, κοσμήματα, ετηρές τροφές και φρούτα), στο συγκεκριμένο τάφο είχε σκηνοθετηθεί με κάθε λεπτομέρεια μια σκηνή ταξιδιού, μια συμβολική αναχώρηση προς τον άλλο κόσμο.

Σε σχέση με τα ταφικά έθιμα, στην έκθεση δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση σε ένα σημαντικό χαρακτηριστικό, ενδεικτικό του πνεύματος και της εξέλιξης των Ετρούσκων: το έντονο θρησκευτικό αίσθημα του λαού. Οι θεοί που λάτρευαν ήταν ουσιαστικά (με μικρές παραλλαγές) εκείνοι της αρχαίας Ελλάδας, αλλά η λατρεία τους διακρινόταν από μια υπερβολική προσκόλληση στη μαντεία και την πρόβλεψη των θεικών σημάτων. Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν τη χώρα των Ετρούσκων γη της δεσποδαιμονίας και της μαγείας. Πράγματι, οι Ετρούσκοι ήταν

ιδιαίτερα προληπτικοί, έδιναν μεγάλη σημασία στους αιωνούς και στα «σημεία», που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν πριν από κάθε του ενέργεια. Η εξάσκηση της μαντείας, της νεκρομαντείας και η διενέργεια απόκρυφων τελετών ήταν πολύ συνηθισμένη και καθοριστική για τη λήψη σημαντικών αποφάσεων, αλλά ακόμη και για τη λύση μικρών προβλημάτων στην καθημερινή ζωή. Οι μάντιες, οι μάγοι και οι μημηνοί ιερείς των Ετρούσκων ήταν περιζήτητοι και στο εξωτερικό, όπως για παράδειγμα στην αρχαία Ρώμη, όπου οι ευγενείς αλλά και οι ίδιοι οι αυτοκράτορες τους καλούσαν να χρησιμοποιήσουν για τις προσωπικές τους υποθέσεις, καθώς και για τις τύχες της αυτοκρατορίας. Προέβλεπαν το μέλλον και ερμήνευαν τη βούληση των θεών εξετάζοντας το πέταγμα των πουλιών, το θρόισμα των δένδρων, τον κυματισμό των νερών και, φυσικά, τα εντόσθια των θυσιασμένων ζώων. Ανάμεσα στα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα της έκθεσης στο Palazzo Grassi ήταν ένα μοναδικό στο είδος του μπουρντζινο ολόσωμο αριστού ηπάτος που βρέθηκε κοντά στην Πλακεντία. Είναι χωρισμένο σε 16 τμήματα (8 ευοίωνα και 8 δυσοίωνα) που αντιστοιχούν στις ουράνιες θέσεις των θεοτήτων και έχει χαραγμένα στην επιφάνειά του τα διάφορα σύμβολα βάσει των οποίων ο οιωνοσκόπος αναγνώριζε τα θεϊκά σημάδια πάνω στα εντόσθια των ζώων. Με λι-

9. Αιθνή γλυπτή τεραροδόχος με παράσταση «μητέρας βρεφκοποιούσας», δεύτερο μισό του 5ου π.Χ. αι. από τη νεκρόπολη της Pedata (Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας).

για λόγια, πρόκειται για ένα χρυσόμορφο φορητό εγχείρημα που μας κάνει να καταλάβουμε πόσο δύσκολη και περίπλοκη ήταν η τέχνη της μαντείας.

Μια άλλη ιδιομορφία των Ετρούσκων, που τους έκανε να ξεχωριστούν από τους συγχρόνους τους, ήταν η θέση της γυναίκας στην κοινωνική ζωή (εικ. 9). Η ετρούσκικη κοινωνία δεν ήταν μητριαρχική, αλλά κλειστή, περιορισμένη, και ολιγαρχική, πράγμα που, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της ισχύος του γυναικείου φύλου. Γιατί στις κλειστές κοινωνίες, όπου η εξουσία είναι στα χέρια λίγων εκλεκτών, υπάρχει πάντα ο φόβος της εξάλειψής της δυναστείας, και οι γυναίκες είναι οι μόνες που μπορούν να εγγυηθούν για τη συνέχιση της, δίνοντας ζωή στις καινούργιες γενιές που θα την αναεώσουν. Οι γυναίκες λοιπόν, που αντιπροσώπευαν την οικογένεια και τους δεσμούς αίματος, απέκτησαν έναν πρωταγωνιστικό ρόλο ως θεματοφύλακες των κοινωνικών κανόνων και αξιών και ως εγγυητές της συνέχειας της ερυσίας των ευγενών. Η ετρούσκικη κοινωνία ανέβαζε τη γυναίκα σε μια εξέχουσα θέση δίνοντας της δικαιώματα και ελευθερία δράσης σε τέτοιο σημείο, ώστε οι άλλοι αρχαίοι λαοί, οι Έλληνες, οι Ρωμαίοι κ.λπ., να το θεωρήσουν έκρυθμο και σκανδαλώδες. Πράγματι, οι γυναίκες των Ετρούσκων δεν έχριαν καθόλου καλής φήμης ανάμεσα στους συγχρόνους

τους, οι οποίοι τις κατηγορούσαν για ελευθερία ήθη – μια εικόνα που στα μάτια των Ξένων έφθανε βέβαια διογκωμένη και υπερβολική, αλλά που βασιζόταν σε πραγματικά δεδομένα, ασυνήθιστα για την εποχή τους. Οι γυναίκες της αριστοκρατικής τάξης – φυσικά αναφερόμαστε μόνο σε αυτές και όχι στις πληbeis των οποίων η ζωή δεν διέφερε από τα γνωστά δεδομένα της εποχής – είχαν τη δυνατότητα να εμφανίζονται ελεύθερα δημόσιως, να πίνουν και να συναναστράφονται με τους άνδρες, να συζητούν για εμπορικές και πολιτικές συμφωνίες, να παρακολουθούν οργαστικές τελετουργίες. Και ακόμη, παρόλο που τα βασικά τους καθήκοντα ήταν η επιμέλεια του σπιτιού, η ύφανση και η επισοπία της εργασίας των δούλων, όπως σε όλες τις άλλες αρχαίες κοινωνίες, οι γυναίκες των Ετρούσκων είχαν το δικαίωμα στη μόρφωση και ήταν επιφορτισμένες με το καθήκον να διατηρήσουν και να μεταδώσουν τη γνώση της γραφής. Μπορούσαν να αναλάβουν την οικονομική διαχείριση σε περίπτωση θανάτου του συζύγου τους και να κληρονομήσουν περιουσίες. Και, σαν απόδειξη του θεμελιώδους ρόλου τους, είχαν στην κατοχή τους εξαιρετικά πολύτιμα αντικείμενα, όχι μόνο κοσμήματα αλλά και σύμβολα ισχύος και εξουσίας όπως ο θαυμάσιος γυναικείος θρόνος (εικ. 10) και η άμαξα του Castel San Mariano. Πρόκειται για μια γυναίκα – κατά πάσα πιθανότητα νυφική – άμαξα με ύπεροχη μπρούτζινη διακόσμηση, που βρέθηκε το 1812 στο Castel San Mariano κοντά στην Περούτζα.

Τα κομμάτια που ήρθαν στο φως με την ανασκαφή βγήκαν σε πλειστηριασμό, όπως δυστυχώς συνιθίζόταν την εποχή εκείνη, και πουλήθηκαν στα μουσεία που έκαναν τις μεγαλύτερες προσφορές. Το σπάνιο αυτό εγχείρημα, που εδώ και δύο αιώνες εκτίθεται διαμελισμένο σε 4 διαφορετικά μουσεία του κόσμου – στην Περούτζα, στο Παρίσι, στο Βερολίνο και στο Μόναχο – για πρώτη φορά ανασυντέθηκε και, χάρη σε μια επιστημονικά τεκμηριωμένη μελέτη, παρουσιάζεται ακριβώς με τη μορφή που είχε στην αρχαιότητα.

Αλλά πώς εξηγείται η εξαιρετική ευημερία των Ετρούσκων; Ποιες ήταν οι βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχεν τη δύναμη και τον πλούτο τους; Η μεταλλουργία, μια ανδούσια γεωργία, το εμπόριο και οι πολεμικές επιχειρήσεις ήταν οι βασικές οικονομικές μορφές δραστηριότητας. Πάνω απ' όλα η ετρούσκικη κυριαρχία είχε τα θεμέλιά της στη μεταλλουργία που άρχισε να αναπτύσσεται ήδη από τον 10ο αι. π.Χ. Στα εδάφη των Ετρούσκων βρισκόταν τα μεγαλύτερα κοιτάσματα σιδήρου όλης της Μεσογείου – αντίστοιχες σημασίες με τα πετρελαϊοφόρα κοιτάσματα στην εποχή μας. Οι Ετρούσκοι κατάφεραν να αναπτύξουν μια προηγμένη τεχνολογία εξόρυξης και επεξεργασίας των μετάλλων και να εκμεταλλευτούν την τεράστια αυτή πηγή πλούτου. Είχαν το μονοπώλιο εξαγωγής σιδήρου για την Ευρώπη, ενώ ταυτόχρονα εμπορεύονταν και επεξεργάζονταν χαλκό, μπρούτζο, ασήμι, μόλυβδο, μέταλλα, στα οποία οι πρίγκιπες στήριζαν την πολεμική τους υπεροχή και την ευημερία τους. Τα ίδια αυτά υλικά, άλλωστε, αποτέλεσαν και την πρώτη ύλη για την κατασκευή έργων τέχνης, περίτεχων σκευών, πολυτίμων κοσμημάτων και αγαλμάτων δουλεμένων με μαεστρία. Πολλά τα αξιοθαύμαστα παραδείγματα της πλαστικής τέχνης των Ετρούσκων ανάμεσα στα οποία το κάλυμμα μιας τεφροδόχου με μορφή νέου άνδρα σε ανάκλιτρο και η μεγάλη μπρούτζινη Ξίμαρα του Αρέτζο (5ος αι. π.Χ.) που δέσποζε στην εισοδητική έκθεσης.

Οι πολεμικές επιχειρήσεις ήταν η άλλη βασική δραστη-

11. Χάλκινη περικεφαλαία της εποχής της "Villanova", πρώτο μισό του 8ου π.Χ. αι., από τη νεκρόπολη της Tarquinia (Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας).

10. Θρόνος με χάλκινη διακόσμηση, μέσα του 7ου π.Χ. αι. (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ριότητα για την απόκτηση οικονομικών αγαθών και εξουσίας. Οι Ετρούσκοι πρίγκιπες ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με τις επεκτατικές εκστρατείες και την εκπαίδευση του στρατού τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα μας κάνουν μάλιστα να πιστεύουμε ότι υπήρχαν ιδιωτικοί στρατοί που ανήκαν όχι στην πόλη-κράτος αλλά στον ευγενή άρχοντα της περιοχής (βρέθηκαν πάνω από 100 περικεφαλαίες με την ίδια σφραγίδα). Αυτή η έντονη ενασχόληση με τις πολεμικές τέχνες, σε συνδυασμό με την αφθονία των μετάλλων, οδήγησε τους Ετρούσκους στην ανάπτυξη μιας εξειδικευμένης βιομηχανίας παραγωγής όπλων (εικ. 11). Ακόμη, παρότι αυτό δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό, εκτός από γενναίοι πολεμιστές οι Ετρούσκοι υπήρξαν άξιο ναυτικοί και θαλασσοπόροι οι οποίοι συχνά, όταν οι εμπορικές σχέσεις έπαιρναν μορφή ληλασίας, μετατρέπονταν σε επιφοβούς πειρατές. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, για πολλούς αιώνες αποτελούσαν τον τρόπο των ελληνικών καραβιών, καθώς είχαν τη φήμη αδυσώπητων επιδρομών που δεν έδειχναν κανένα έλεος για τους αιχμαλώτους.

Πολεμοχαρείς αλλά και επιρρεπείς στην πολυτέλεια όπως ήταν, για να γιορτάσουν και να διαπρνώσουν τις νίκες τους, οι ιδιοφυείς Ετρούσκοι επινόησαν τη νικητήριο τελετή του Θριάμβου ως μέσο εξύμνησης της εξουσίας και αποτελεσματικό όργανο κρατικής πειθούς. Οι Ρωμαίοι κληρονόμησαν από αυτούς το έθιμο των Θριάμβων και το τελειοποίησαν. Χαρακτηριστική είναι η ανάγλυφη σκηνή ενός τέτοιου ετρουσκικού Θριάμβου από τη σαρκοφάγο της Περούτζια όπου αναπαριστάται σε όλες τις λεπτομέρειες η πομπή, οι αιχμάλωτοι δεμένοι από το λαιμό, οι συγγενείς των πολεμιστών και τα ζώα που μεταφέρονται τα λάφυρα.

Παρά όλη όμως την οξυδέρκεια και την πείρα στο χειρισμό της εξουσίας, η ετρουσκική αριστοκρατική τάξη παρέμεινε ιδιαίτερα άκαμπτη και ανίκανη να αντιμετωπίσει τις νέες πολιτικές ανακατατάξεις και τη βαθιά πολιτικοκοινωνική κρίση που άρχισε να διασφαλίζει τα θεμέλια του ετρουσκικού κατεστημένου. Οι αριστοκράτες άρχισαν να μετατρέπονται σε ολιγαρχίες, οι Ρωμαίοι απειλούσαν με την επεκτατικότητά τους, οι εσωτερικές διαμάχες αυξάνονταν, οι κατώτερες τάξεις ξεσηκώθηκαν ζητώντας δικαιώματα. Η παρακμή άρχισε να δείχνει τα πρώτα σημάδια της τον 4ο π.Χ. αι. Το 265 π.Χ. στο Volcino (σημερινό Ορβιέτο) οι πληβείοι συνομώθηκαν με τους Ρωμαίους και τους παρέδωσαν την πόλη: ήταν η αρχή της πτώσης. Τα ισχυρά μέχρι τότε αστικά κέντρα αποδυναμώθηκαν και οι πόλεις άρχισαν να πέφτουν η μια μετά την άλλη στα χέρια των Ρωμαίων, γεγονός που είναι έντονα εμφανές και στην τέχνη των τελευταίων χρόνων που δέχτηκε ισχυρή επίδραση από τα ρωμαϊκά αισθητικά πρότυπα. Το ετρουσκικό στοιχείο απορροφήθηκε στο τέλος, σιγά-σιγά αλλά ολοκληρωτικά, από το ρωμαϊκό σύστημα, ώσπου τον 1ο μ.Χ. αιώνα δεν υπήρχε πια, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, κανένα ίχνος της ετρουσκικής γραφής ούτε της γλώσσας. Έτσι η εδνότητα των Ετρουσκων, που γεννήθηκε από τις σχέσεις του βιθανοβιανού πολιτισμού, χάθηκε κάτω από τις ρωμαϊκές ασπίδες μετά από μια κυρίαρχη παρουσία σχε-

δόν 1000 χρόνων. Οι Ετρούσκοι, όμως, αυτός ο λαός που λάτρεπε τη μουσική και τα έντονα χρώματα, τη διασκέδαση, την πολυτέλεια και την ηδονή, δεν εξολοθρεύτηκε και σε καμιά περίπτωση δεν εξαφανίστηκε. Συγχωνεύτηκε με τους άλλους λαούς υπό την κυριαρχία των Ρωμαίων και αποτέλεσε τον πυρήνα των σημερινών πληθυσμών της κεντρικής Ιταλίας.

Σημειώσεις

* Prof. Mario Torelli, καθηγητής Αρχαιολογίας και Ελληνιστολογίας Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Περούτζια, έφορος αρχαιοτήτων στο Μουσείο της Villa Giulia στη Ρώμη, ιδρυτικό μέλος του Εθνικού Ινστιτούτου Ετρουσκικών Μελετών της Φλωρεντίας, επίσημη καθηγητής σε πανεπιστήμια της Αμερικής, του Καναδά, της Γαλλίας και της Αγγλίας.

The Etruscans (Palazzo Grassi, Venice)

Aphrodite Oikonomidou

Until the 1st of July, 2001, the visitors of the Palazzo Grassi in Venice could admire an extremely interesting archaeological exhibition, which reviewed the Etruscan history from its birth to its decline, thus reviving the myth of this most fascinating civilization. All the basic parameters and qualities that characterize the short but intensive historical presence of the Etruscans were thoroughly analyzed in the 4000 square meters of the exhibition area. More than 700 items of enormous artistic merit were exhibited, looted from 80 museums and private collections from thirteen different countries. The impeccable setting of the exhibition and the rich information and audio-visual material created for the visitor an ideal course, through which one could get acquainted with the major components of the first civilization that has bloomed in the Italian peninsula. The financial basis of the lords and the privileges of the aristocracy were projected and documented; the tendency of the ruling class to demonstrate its wealth was underlined, and the important role of women in the community was stressed; finally, the ideological foundations of the society were outlined: the cult of the ancestors, the significance of religious and divinatory, the ritual feasts and the strong symbolism of burials.

The Etruscan civilization flourished from the mid-eighth to the late fifth century BC, and the Etruscans firmly dominated almost the entire Italian peninsula.

The exhibition tried to answer to some of the major questions concerning the history of the Etruscans: their origin, language, everyday life and society, as well as to solve the puzzle of their total disappearance from the stage of history after the first century AD.

A large part of the exhibition was dedicated to the famous Etruscan funerary monuments, which represent our main source of information, since they are almost the only buildings of the Etruscan civilization that have been preserved until today. The major towns of the Etruscans, such as Veio, Tarquinia, Caere etc., were surrounded by huge necropolises – perhaps the most extensive ones in the entire ancient world – which in certain cases were even larger than the towns themselves.

Of special interest is a characteristic peculiarity of the Etruscans' society, which distinguishes them from their contemporary peoples: the important position of the female sex in the closed Etruscan aristocracy. Women played a protagonistic role as guardians of rules and values and guarantors of the power of the nobility. They enjoyed freedom of action, they owned the right of education, they could inherit fortunes and they could undertake the financial conduct, if a husband had passed away, rights, that is, absolutely unusual in that time.

Finally, the enormous impact of the Greek and Roman civilization on the evolution of the Etruscan history was examined. The Etruscans borrowed from the Greeks the model of administration and of everyday life, and, enchanted by their culture, adapted it to their local traditions, in order to shape their own cultural physiognomy. The Romans, on the contrary, initially copied the Etruscans, then they became their allies, finally they conquered and incorporated them in their empire, using a procedure which assimilated and gradually obliterated them as a people.